

СТАНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВІННИЦІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті автор ставить за мету простежити становлення навчальних закладів міста на початку ХХ ст.

Ключові слова: освіта, місто, Вінниця, інститут, семінарія, гімназія, навчання.

Сучасні умови розбудови вітчизняної системи освіти вимагають по-новому з'ясувати історико-педагогічний процес минулого, об'єктивно досліджувати становлення та розвиток навчальних закладів, які мали місце в історії розвитку освіти м. Вінниці.

Наріжним каменем державотворчих процесів в Україні стало створення національної системи освіти. Розв'язання цієї проблеми активізувало потребу ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ, об'єктивного опрацювання, переосмислення та висвітлення з метою усвідомлення їх сутності, розгляду позитивного досвіду минулого у контексті сучасних культурно-освітніх змін. Йдеться про дослідження регіональної української освіти.

Загальні аспекти розвитку освіти на Поділлі і Вінниччині зокрема висвітлюються в працях І. Сесака [1], Н. Лещенко [2], М. Вороліса [3] та інших.

Ознайомлення з архівними матеріалами, що знаходяться у Державних архівах Вінницької і Хмельницької областей, дозволяють на конкретних прикладах простежити процес поширення кількості навчальних закладів та піднесення освіти й культури населення в цілому.

В даній статті автор відзначає особливості та характерні риси закладів освіти м. Вінниці. Однак незважаючи на теоретичні дослідження, ще залишаються невизначеними цілий ряд проблем освітніх установ, на які звертає увагу дослідниця.

У пореформений період відбулися позитивні зміни в галузі початкової освіти: існуючі типи початкових шкіл, які передбачалися статутом 1828 р., а саме: повітові і сільські школи, міністерства освіти, училища міністерства державних маєтностей, церковно-парафіяльні та єпархіальні школи, зберігалися і оголошувалися загальнодоступними. Вони об'єднувалися однією назвою – початкові народні училища і повинні були працювати за єдиною програмою. Жінки отримували дозвіл на вчителювання в народних училищах. Отже, створювалась єдина система початкової освіти з курсом на поступове запровадження на місцях загального початкового навчання.

1 серпня 1908 р. Вінницька дума прийняла рішення «відкривати кожного року по одній двокомплектній школі» [4, арк. 11, 244, 297, 305, 510] (училище з двома вчителями на 100 учнів). В квітні 1915 р. Вінницький голова повідомляв подільського губернатора, що згідно плану в місті було відкрито 11 училищ, зокрема в районах: Дубовецькій Слободі, Липках (Замостя), Садках, Старому місті, Малих Хуторах, при окружній лікарні, в «Мурах» та ін. Ці школи переважно були однокласними і двокласними. В перших навчалися три роки, в других – чотири.

Починаючи з 70-х років ХІХст., в містах відкривалися початкові школи нового типу з шестирічним терміном навчання, які отримали назву міських вищих училищ. Їх поява обумовлена потребами капіталістичного розвитку господарства. Вищі училища давали випускникам закінчену початкову освіту, необхідну для роботи в канцеляріях, на транспорті тощо.

Для втілення в життя реформи загальної освіти, а також для обслуговування міських вищих училищ виникла потреба в педагогічних кадрах. Для їх підготовки створювались учительські інститути і учительські семінарії – середні навчальні заклади з трирічним курсом. Інститути готували вчителів для міських вищих училищ, семінарії – для початкових училищ сільської місцевості. Навчання в семінаріях йшло по скороченому варіанту програми учительських інститутів.

На Поділлі учительський інститут відкрили у Вінниці 1912 р. Він був четвертим у Київському учбовому окрузі, восьмим в Україні.

Вступили до інституту 25 чоловік, серед яких наймолодшим було 19 років, найстаршим – 29 років. Більшість з них вже мали педагогічну практику в початкових школах після закінчення учительських семінарій, церковно-учительських шкіл і педкурсів, що діяли при гімназіях. Вони поділялись за станом: селян – 19, козаків – 5, духовного звання – 1.

Розміщався інститут в будинку, що стояв на головній вулиці Замостя – Олександрівському проспекті. Будинок двоповерховий, облицьований силікатною цеглою. Центральна частина його фасаду прикрашалась фігурним аттиком – деталлю, характерною для більшості цегляних будинків міста початку ХХ ст.

Садиба інституту була невеликою, знаходилась в оточенні багатьох споруд: Народного дому, тюрми, пожежної установи і трьох училищ. Тепер будинок належить середній школі №8.

Інститут розгорнув свою роботу в умовах нестачі матеріальних засобів. Його фінансування покладалося на місцевий бюджет. Виділених 4 тисяч карбованців ледь вистачило на обладнання однієї класної кімнати. В цій кімнаті студенти навчались досить тривалий час. Її обладнання складалося з ікони, дубової кафедри і дубових парт, дошки в стоячій рамі, обтягнутій лінолеумом, підставки для малювання, географічних карт та учбових таблиць.

Наочні приладдя з математичних дисциплін студенти виготовляли самі під керівництвом викладача інституту В. А. Єрмольєва і в цій справі досягли результату. Сім приладів системи Єрмольєва, виготовлених в інституті, демонструвались на Всеросійській виставці у Києві 1913 р. [5,арк. 48, 51, 53, 58, 86, 92].

Привертають до себе увагу «опитові листи», що стосувалися умов життя перших студентів інституту. «Листи» призначалися для попечителя Київського учбового округу. З них відомо, що більшість студентів мали потребу в елементарних харчах та одязі. Наприклад: 7 чоловік, крім хліба, нічого іншого не мали на сніданок, 12 студентів систематично не вечеряли, тільки у 15 осіб була спальна білизна, у 8 хлопців не було зміни одягу, у 18 – зміни взуття [5,арк. 55-56].

Учбовий процес в інституті поступово налагоджувався. У навчанні приділялась велика увага вивченню психології, педагогіки, історії педагогіки, методики учбового предмету. Вивчення спеціальних предметів узгоджувалося з практичною діяльністю студентів в базовому училищі.

У фондах Вінницького краєзнавчого музею є альбом другого випуску інституту (1916 р.), переданий випускником Бабаком Іваном Івановичем, в якому вміщено фото класів, лабораторій. Тут є фотопортрет директора Матвія Дмитровича Запольського, фотопортрети викладачів та студентів.

В системі педагогічних учбових закладів найбільш поширеними були учительські семінарії. Вони утримувалися на кошти казначейства і субсидії від земств. У 1914 р. в Україні діяли 26 учительських семінарій.

На Поділлі першу учительську семінарію відкрито 1907 р. в с. Потоки Вінницького повіту. У жовтні 1909 р. її перевели до Вінниці. Тимчасово семінарія разом з училищем розміщувалась в передмісті «Стара Вінниця» в орендованих приміщеннях, через рік отримала три одноповерхових будинки з досить великою садибою, яка простягалась від вулиць Костянтина Острожського до Апраксінської. Найбільший будинок – 200 кв. метрів займала семінарія, а в інших знаходились зразкове училище і квартири викладачів [6,арк. 1]. На цьому місці нині стоїть новий корпус педагогічного інституту.

Семінарію очолював статський радник Василь Миколайович Осташков – випускник Київського університету Святого Володимира. Він викладав педагогіку.

Почесним її попечителем був повітовий предводитель дворянства граф Дмитро Федорович Гейден, який сприяв поза семінарській освіті студентів.

У 1910 р. в семінарії навчались 115 чоловік, більшість з них були забезпечені державними та земськими стипендіями. Матеріальне становище тут було дещо кращим, ніж в учительському інституті.

В навчальному плані семінаристів, щодо кількості годин, на другому місці після російської мови стояли такі предмети, як ручна праця і сільське господарство. Для практичних занять з цих предметів в семінарії існувало ціле господарство: фруктовий сад, ділянки під польові та городні культури, майстерні. В навчальному процесі дотримувался принцип поступового переходу від легкого до складного.

В учительській семінарії з неабиякою увагою відносились до розвитку в майбутніх педагогів здібностей, необхідних для викладання в школах співів, музики, гімнастики. З цією метою був створений хор, де виконувались церковні пісні. Він щонеділі виступав в гімназичній церкві. В семінарії під керівництвом талановитого викладача співів А. Г. Лазарева працював оркестр, в якому грали 20 студентів. В оркестрі були скрипки, віолончель, контрабас,

Наукові записки

фісгармонія. Керував А. Г. Лазарєв і гуртком балалаєчників. Семінаристи разом із запрошеними артистами виконували концертні програми на святкових вечорах у Народному домі, польському клубі.

Для старшокурсників семінарії кожного року організовувалися екскурсії по місцях визначних історичних подій. В цій справі матеріальні засоби забезпечував граф Гейден. Так, у 1910 р. студенти їздили в міста Рівне, Вільно, Петербург; у 1911-1912 роках здійснили подорож по місцях подій Вітчизняної війни 1812 р. Після таких подорожей вони склали звіти, в яких мало проявитись їх вміння передавати спостереження, враження [7, арк. 12, 50, 79, 89, 90, 135, 136].

В семінарії певною мірою дбали про моральне обличчя майбутніх педагогів. В характеристиках на випускників говориться про їх інтелектуальні здібності, підготовку і особливо наголошується на людські якості особистості. Наприклад: в характеристиці Нагула Юхима (21 рік, син селянина з Брацлавського повіту) сказано: «відразу зайнявши в своєму класі місце першого учня, Нагул уже ніколи не віддавав першість до закінчення курсу», його твори були кращими щодо викладу думки, правильності літературної мови в усій семінарії. І далі – «За своїми моральними якостями, напрямком думок релігійний, патріотично налаштований, чесний, шанобливий до старших».

У характеристиці Лебєня Мілетія відзначені педагогічні здібності в роботі з дітьми та такі якості: «... в ньому не помітили ні крихти хитрощів чи лицемірства...» [7, арк. 55-56].

Вінницька семінарія займала перше місце за кількістю вихованців серед інших учительських семінарій Київського учбового округу. Зокрема, у 1912 р. в ній навчалось 156 чоловік, в цей рік з її стін вийшло 36 вчителів.

Друга на Поділлі учительська семінарія була відкрита 1913 р. в Кам'янці-Подільському, третя – в Ольгополі. Існуючим планам відкрити семінарії в інших містах губернії не судилося бути реалізованими [1, с. 283-285].

В учительських семінаріях, як і в учительських інститутах України, основний контингент учнів становили діти селян. Семінарії особливою популярністю користувалися у селян тому, що, по-перше, при вступі необхідно було витримати іспит лише в обсязі програми 2-х класного початкового училища; по-друге – можливість безкоштовно отримати педагогічну освіту, по-третє – пільги, що надавались сільським вчителям, які звільнялись від всіх особистих повинностей.

При всебічному вивченні джерел з питань освіти виявляється, що у відкритті усіх, без виключення, названих учбових закладів ініціатива належала громадськості.

18 листопада 1899 р. Вінницька дума розглядала заяву громадян за № 21772 про заснування в місті державного учбового закладу і винесла рішення «... прийти на допомогу місцевому населенню в цьому відношенні... ввійти в обговорення питання» [8, арк. 9]. У квітні 1900 р. дума отримала повідомлення про дозвіл імператора на відкриття у Вінниці жіночої гімназії.

У звіті за 1913 р. Вінницького учительського інституту зазначено, що думка відкрити в місті педагогічний учбовий заклад «зародилась в середовищі освічених міщан» [5, арк. 48]. Ними розпочалось клопотання в грудні 1907 р. та увінчалось успіхом в червні 1912 р. Таким же чином відкривались учительська семінарія, реальне училище та друга жіноча гімназія [9, с. 102].

Найдовший шлях пройшло клопотання свідомих громадян перед високими інстанціями про відродження у Вінниці чоловічої класичної гімназії, яка існувала з 1814 р. по 1847 р. У 1847 р. її перевели до Білої Церкви. Чоловіча класична гімназія повернулася у вінницькі «Мури» через 60 років – у 1907 р. В 1912 р. для неї і другої жіночої гімназії в південній частині «Мурів» побудували великий та зручний триповерховий будинок [9, с. 101]. Нині в цьому приміщенні технічний ліцей.

Час найбільш динамічного та інтенсивного розвитку мережі учбових закладів в краї припадає на 1900-1915 роки. Їх загальна кількість по місту Вінниці наведена в таблиці [10, спр. 8278].

№ п/п	Назва навчального закладу	Кількість
1	Реальне училище	1
2	Гімназія чоловіча	1

3	Гімназії жіночі	3
4	Комерційне училище	1
5	Учительський інститут	1
6	Учительська семінарія	1
7	Церковно-учительська школа	1
8	Залізнично-дорожнє училище	1
9	Початкові училища	12

Становлення та розвиток навчальних закладів на Поділлі відбувалися в єдиному історико-освітньому процесі країни. Усі діти мали право на освіту, але навчалися переважно вихідці із заможних верств населення. Бідність, недостатня кількість шкіл та місць в них призводили до того, що більшість дітей шкільного віку залишались поза ними. Відповідно до всеросійського шкільного перепису 1911 р. поза школою залишилося у Подільській губернії 64,6 % дітей шкільного віку. В інших губерніях Правобережжя освіта знаходилась в такому ж стані [4, арк. 309].

Викладання в усіх навчальних закладах України проводилось виключно російською мовою. На вивчення російської мови та історії Росії в навчальних програмах шкіл відводилась найбільша кількість годин. Відповідним указом учнів зобов'язували вдома і на вулиці розмовляти лише мовою школи. Виконання контролювали наставники, наглядачі, аудитори (призначені учні). В разі порушень винуватців карали. Прикладом є архівний документ – лист, з якого стає відомо, що за промову українською мовою на Вінницькому залізничному вокзалі під час провідів трупи Садовського у квітні 1914 р. учень церковно-учительської школи міста Вінниці Герасим Котенко, який засвідчив «надто добрі успіхи у навчання поведінці», був виключений зі школи напередодні випускних іспитів [2, с.85]. Лист адресований директору Вінницького учительського інституту, студентом якого став Котенко у 1913 р. Підписаний лист завідувачем церковно-учительською школою.

Процес розвитку освіти в країні був сповільнений загальною розрухою, спричиненою першою світовою війною і революцією.

У зв'язку з важким економічним становищем, яке склалося в навчальних закладах, міністерство народної освіти в грудні 1915 р. відмінило перевідні і випускні іспити, на проведення яких витрачались значні кошти. Навчальними закладами оплачувалось представництво депутатів з міністерства під час іспитів; за кожного учня і за кожну ученицю школи в фонд Київського учбового округу перераховували по 10 карбованців. З кожним наступним роком навчальні заклади вимушені були підвищувати плату за навчання. Так, у 1917 р. в молодших класах жіночої гімназії Драганової м. Вінниці вона складала 150 крб., а у старших – 200 крб. на рік [11, арк. 18].

У період першої світової війни спостерігався особливий потяг дітей до школи. Війна показала перевагу освіченого солдата над неписьменним. Навчальні заклади Вінниці приймали в свої стіни багато дітей біженців, дітей солдатських вдів та дітей солдатів-фронтовиків, які в надісланих додому листах вимагали віддати їх синів і дочок до школи. В цей же час з навчальних закладів міста, особливо гімназій, вибула значна кількість учнів через неспроможність платити за навчання, відсутність одягу, взуття та ін.

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. освіта перебувала під впливом політичних подій, які відбувалися в країні.

З березня 1917 р. школи жили за законами Тимчасового російського уряду. Зокрема, у навчальних закладах Вінниці було введено новий правопис, суть якого полягала у спрощенні орфографії – виведення з ужитку дублюючих літер: ь, і та ін. Дітей на уроках навчали писати за новим правописом, а давали їм читати підручники і книги, написані за старим зразком. Через економічні труднощі та політичну нестабільність Тимчасового уряду розпочата реформа школи не була завершена.

Отже, розглядаючи процес розвитку системи освіти міста Вінниці на початку ХХ століття варто зауважити, що розвивалася вона в руслі соціально-політичних та економічних перетворень. Розвиток освіти підштовхували об'єктивні обставини розвитку капіталістичних відносин з їх найманою кваліфікованою робочою силою, потребою в управлінських кадрах для промисловості. Разом з тим, реалізація урядових постанов та інших нормативно-правових

Наукові записки

.....
документів в сфері освіти мала свої особливості для окремих регіонів, в тому числі і для міста Вінниці, адже вони враховували економічну спеціалізацію регіону.

Сучасна система освіти звертається до практики навчання та виховання минулих часів, і матеріали старої школи, які зберігаються в ДАВО та ДАХО і у фондах Вінницького краєзнавчого музею, мають практичний інтерес та цінність для сучасного вивчення становлення навчальних закладів освіти у Вінниці на початку ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сесак І. В. Учительські семінарії Поділля на початку ХХ ст. // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали ІІ наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С.283-285.
2. Лещенко Н. М., Сесак І. В. Роль земських установ Правобережної України в розвитку початкової освіти // Укр. іст. журн. – 1987. – № 1. – С. 85.
3. Вороліс М. Стан середньої освіти на Поділлі у 1891- 1901 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2007. – С. 187-189.
4. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 1197.
5. ДАВО. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 32.
6. ДАВО. – Ф. 896. – Оп. 1. – Спр. 24.
7. ДАВО. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 557.
9. Вінниця: Історичний нарис – Вінниця, 1964.
10. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 8278.
11. ДАВО. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 10.

Пугач В.Н. СТАНОВЛЕНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ВИННИЦЕ В НАЧАЛЕ ХХ СТ.

В статье автор ставит целью проследить становление учебных заведений города в начале ХХ ст.

Ключевые слова: образование, город, Винница, институт, семинария, гимназия, обучение.

Pugach V.M. «BECOMING OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF EDUCATION IN VINNYTSYA AT THE BEGINNING XX OF CENTURY»

In the article an author puts an aim to trace becoming of educational establishments of city at the beginning XX of century

Keywords: education, city, Vinnytsya, institute, seminary, gymnasium, studies.

УДК 94(477) (1917 – 1918)

А.П. Антонишин

ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р. (ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглядаються джерела дослідження Поділля в період Української держави 1918 року. Аналізуються основні опубліковані документи і архівні матеріали, присвячені цій проблемі.

Дослідження історії вимагає, в першу чергу, об'єктивного висвітлення поставленої проблеми, незаангажованого підходу з використанням різних груп джерел та літератури. З проголошенням незалежності України ми отримали доступ до раніше заборонених або замовчуваних документальних фактів. Дане дослідження покликане в тій чи іншій мірі допомогти дослідникам історії Поділля у подальшому висвітленні одного з її періодів, а саме Гетьманату П.Скоропадського.

Слід зазначити, що значну кількість джерел використали у своїх дослідженнях історики П.Григорчук, О.Яременко, О.Кравчук, В.Лозовий та ін. [1]. В даній статті зроблено спробу зібрати в одній праці численні джерела з історії Поділля в добу Української Держави 1918р.